

А.Г.Погрібний
доктор філологічних наук
Київський університет

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ НАШОЇ КУЛЬТУРИ (каталог особистої бібліотеки Б. Грінченка)

Про Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910) його сучасники говорили, що він «більше працював, ніж жив». Ця праця була винятково багатогранною. Поет, прозаїк, драматург, перекладач з ряду мов, мовознавець (зокрема, й упорядник знаменитого «Словаря української мови» в чотирьох томах), фольклорист і етнограф, педагог, критик і літературознавець, редактор і публіцист, видавець, невтомний організатор літературного процесу — всюди встигав цей діяч і всюди полишив де глибший, а де менш помітний слід.

«Справдешний універсалізм» Б.Грінченка не раз відзначали найвидатніші представники української культури. І.Франко у листі до Б.Грінченка від 31 грудня 1906 року зазначав: «... Я мусив дивуватися Вашій енергії, витривалості в праці і широкому обсягові Ваших літературних та суспільних інтересів»¹. П.Грабовський з приводу можливого переїзду Б.Грінченка до Галичини писав своєму «дорогому та любому братові», з яким не раз по-дружньому полемізував: «... Се було б великою втратою для Російської України, де без Вас зовсім нікому буде працювати, бо патріотів багацько скрізь, а робітників чомусь не чути»². М.Коцюбинський був певен, що «велика праця» літератора і вченого, «його велика любов до народу не згинуть ніколи і в них він ще довго житиме серед вдячних нащадків»³. А М.Лисенко з приводу незвичайної працьовитості Б.Грінченка сказав ще й так: здавалося, що цей діяч, «обвівши духовим зором Україну з краю в край, постеріг, зрозумів тяжке її, безпомічне становище — і вирішив оддати життя своє на службу їй, кинувшись самотужки

обслуговувати потреби її духа». І ще з цього ж відгуку М.Лисенка: «Таких невтомних, завзятих діячів, борців громадських, якого ми в особі Бориса Грінченка втратили, в пантеоні українських письменників зазначити можна дуже небагато, — три, чотири та й годі. Великий хист, незвичайна витривалість у роботі, скрашені великою любов'ю до рідного краю»⁴.

Подібні високі оцінки були, слід особливо наголосити, одноставними у відгуках найбільших творців української культури. Для кожного з них (для Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького, М.Павлика, М.Кропивницького, М.Заньковецької, І.Труша, Лесі Українки, В.Стефаніка, В.Гнатюка, О.Кобилянської, А.Кримського, А.Тесленка) було аксіомою те, що слід, полишений Б.Грінченком, глибокий і непересічний.

Водночас відомі оцінки Б.Грінченка й зовсім іншого роду — на зразок того, що його твори «не варті доброго слова», як стверджував Б.Коряк, оскільки вони є «просто просвітянською тенденційністю». Або ось як «розправився» з письменником інший «дослідник» — Ст.Рудченко, видана у 1931 році книжка якого «Борис Грінченко» стала вже своєрідним завершенням «процедури» знищення Грінченка, якій він був підданий з кінця 20-х років. «Кандидатура письменника знадобилася цьому авторові для ілюстрації того, як треба «одвіювати» — «як непотрібне сміття» — «шкідливі елементи старої культури». Отож, саме в Б.Грінченка і виявилось шкідливим буквально все: поезії, оповідання, повісті, п'єси. Все те, мовляв, «знижувалося» ним до «смаку глитаря та тупоголового міщанина», все відіграло «контрреволюційну роль». З'явився з-під пера Ст.Рудченка і вбивчий термін — «грінченківщина» на означення явища, яке, мовляв, «перешкоджає нашому радянському будівництву», надто ж ліквідації куркульства як класу та «зміцнює ворожу нам ідеологію...».

Не затримуватимемося на тому, як саме дійшло до подібної аберації, з приводу якої академік О.І.Білецький (його незакінчена стаття «Борис Грінченко» — це найпроникливіше з того, що було написано про письменника в «післяреабілітаційний» період) зазначав: «Сумно писати про це, «але розказувати треба», як казав Шевченко, щоб наші читачі бачили, як під прапором марксизму колись діяв антиісторичний, антинауковий підхід до оцінки явищ мистецтва і громадського життя»⁵. Зауважимо лише коротко, що волею лихих обставин Б.Грінченко, кристалево чесний діяч демократичних переконань, став жертвою вульгарно-соціологічної розправи. Чим вище підносили письменника обстоювачі національного відродження, тим старанніше та брутальніше,

не полишаючи і найменшого живого пагінця від його творчості, змішували її з багном критики-ортодокси другої половини 20-х — 30-х років. Парадоксально, але факт: для процесу знешкодження Грінченка сама його творчість виявилася зайвою. І зрозуміло чому: аналіз останньої потребував і вміння, і розсудливості, й неквапливості, а тут же вимагалася разова, швидкісна дія, коли натомість науковому сумлінню на перший план виходить саме потреба в штемпелі, таврі . . .

Така, в двох словах, історія, що належить до числа тих, які по-особливому вражають жорстокістю, несправедливістю розправи, вчиненої по відношенню до того, чия постать у будь-якої цивілізованої нації була б, без сумніву, оточена всенародною шаною (вже за самий словник годилося б шанувати його не менше, аніж росіяни шанують В.Далю, поляки — Б.Лінде, чехи — Й.Юнгмана, німці — братів Я. і В.Грімм . . .). А скільки ж було виконано цією невтомною людиною й іншої, потрібної та незамінної для нашої культури роботи! Як мовив О.І.Білецький, у результаті вивчення за «коряківсько-рудниченківською методою» цей діяч перетворився не тільки у нікчемність, а й у нікчемність шкідливу і, по суті, перестав існувати, як явище української культури . . .

Вивільнення письменника від несправедливих звинувачень і підозр, що розпочалося з кінця 50-х років, однак відчутно загальмувалося з початком 70-х років. Для відновлення історичної істини, крім О.І.Білецького, доклали немалих зусиль і такі вчені, як Є.С.Шаблювський, І.І.Пільгук, М.П.Гуменюк, В.В.Яременко. Велику роль відіграв своїми виступами і поет-академік М.Рильський. У результаті зроблено було початок у виданні спадщини Б.Грінченка (саме початок, адже більш-менш повно зібрана ця спадщина могла б скласти не менше півсотні томів!), творчість його увійшла до вузівської програми. Найголовніше ж чого було досягнуто — це утвердження тієї істини, що у високій оцінці діяльності письменника наші видатні класики (та ще всі разом) таки не помилялися, як то належало нам вважати впродовж кількох десятиріч.

І все ж питання — чи остаточно звільнений письменник від вульгарно-соціологічного намулу та чи канули в небуття всі ті міфи й міфіки, у вигадуванні яких так відзначилися деякі «марксистські» критики (саме по цій категорії вони проходили!) минулих десятиріч, либонь, ще рано знімати з порядку денного. Впевнено можна стверджувати, що рецидиви несправедливих оцінок, які давалися письменнику, заявляють про себе і понині, а деякі питання просто ще не ставали предметом більш-менш поглибленого вивчення. Та, до речі, й інерція витвереної вульгаризаторами презумпції провини літератора в

тих чи інших «гріхах» все ще дається взнаки. І особливо багато підозр чи просто неясностей лишається у питанні про рівень світоглядної широти Б.Грінченка, про те, в чому його, справді, характеризувала історично пояснювана обмеженість (як писав І.Франко про літературне покоління, до якого належав письменник: «Вони були дітьми своєї епохи»), а в чому та обмеженість була лише результатом бруталних викривлень та інсинуацій. Досить згадати хоча б звинувачування Б.Грінченка у так званому «каганцюванні», що розцінюється, як синонім дрімучого провінціалізму та хуторянства.

Немає, звісно, кращого способу розібратися у складносплетінні непростих питань, що постають у зв'язку з особою Б.Грінченка (непростих саме тому, що до складності світогляду письменника додалися ще й численні спотворення та фальсифікації, в яких набили руку вульгаризатори), як вивчення його життя і праці за першоджерелами. Й робити це треба сучасному дослідникові кожного разу ніби заново, вчитуючись у письменникові рядки від слова до слова, не минаючи, як мовив Шевченко, «ані титли, ніже тії коми». Тільки так можливо уникнути покращення чи погіршення історії, тільки так можна розставити всі крапки над «і».

Саме цьому важливому завданню і служить розтиражований фотоспособом «Каталог особистої бібліотеки Б.Грінченка», який був складений дружиною письменника М.Загірньою і зберігся у його особистому архіві у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського АН України.

Достоту це унікальний документ, сторінки якого здатні промовляти самі за себе! Б.Грінченко не був безпристрастним колекціонером, для якого книжка мала цінність вже тим, що вона — книжка. Всі свої багатотисячні надбання (зауважимо, що книгозбірня київського товариства «Просвіта», головою якого він був, нараховувала близько десяти тисяч видань і, насамперед, як дітище Грінченка, про яке він любовно дбав, лягла до фундаменту нинішньої ЦНБ АН України) письменник добирав відповідно до власних уявлень про ідейно-естетичну та духовну цінність кожної книжки. Ось чому для характеристики світогляду Б.Грінченка, його естетичних уподобань і смаків «Каталог» має просто неоціненне значення. По-перше, він красномовно свідчить про тематично-географічну широчінь зацікавлень Б.Грінченка як письменника і громадського діяча, а по-друге, яскраво конкретизує — цілим рядом штрихів — вже в принципі доведену дослідниками думку про висхідний характер світоглядної еволюції письменника (передчасна, на 47-му році життя, смерть літератора обірвала цю еволюцію у момент чи не найяскравішого її злету).

Зупинимось на кожному з відзначених моментів.

В «Автобіографії» Б.Грінченко засвідчив, що вже в ранньому дитинстві його смаки формувалися на досить широкому матеріалі. «Першими вчителями літературними» ним названі В.Скотт, Байрон, А.де-Віньї, Еркман-Шатріан, Гюго, а також видатні класики російського письменства — Некрасов, Пушкін, Кольцов. Згадує він і твори, які справили на нього найбільше враження, — особливо захопили його «могучі постаті Тараса Бульби та Остапа Бульбенка з їх боротьбою за козацьку волю, Жан Вальжан, інші «нещасні» з твору В.Гюго «Знедолені» та сцени релігійних утисків (. . .) в романі Альфреда де-Віньї «Сен-Мар»⁶. Тоді ж таки, у дитинстві, Б.Грінченко почав писати вірші, оповідання, видавати «журнали». З українських творів, прочитаних ним у той час, він називає байки Є.Гребінки, «Бороду та чуприну» К.Думитрашка, етнографічно-фольклорні матеріали І.Рудченка, згодом — «Енеїду» І.Котляревського.

Всі ці українські твори майбутній письменник, за його словами, сприйняв за «кумедні жарти», що пояснюється особливостями його домашнього виховання (батько, надто збіднілий дворянин, хоча сам і не цурався селянської роботи, докладав зусиль, аби ні в мові, ні в уподобаннях сина нічого від «мужицтва» не було). Та зовсім інакше сприйняв Б.Грінченко поезію Т.Шевченка — враження від «Кобзаря», згадував він, «покрило всі враження, які досі мав од книг . . . Почав писати по-українському . . . Зазнавав за все те чимало глузування, а часом і кари»⁷.

Однак прилучення до рідних витоків, до національного коріння аніскільки не означало звуження літературних зацікавлень молодого літератора. Наприклад, вчитування в «уславлених» російських критиків наштотувало його на залучення до літературно-критичної діяльності, про що в тій же «Автобіографії» він згадує, як «в четвертому класі буди, зацікавився хлопець спершу літературною критикою і занитувався Писаревим (почасти Бєлінським та Добролюбовим) та сам писав «критичні розвідки» по-українському й по-великоруському . . .⁸. Довгі години просиджував також над старими підшивками «Современника», «Отечественных записок».

Саме з цього часу письменник переконується, що знайомство з російською критикою та літературою — то необхідна умова правильного літературно-громадського виховання. «Бєлінського, — підкреслював він у листах до сестри Аполлінарії (близько 1892 року), — непременно продолжай читать дальше. Бєлінського и Добролюбова тебе не только можно, но даже необходимо прочитать . . . Прежде всего читай Бєлінського; но прочитай его подряд всего, иначе чтение его не принесет тебе пользы»⁹.

Вражаючої яскравості документ, що зберігся у відділі рукописів ЦНБ АН України (ф.І, од.зб.32268), — укладена Б.Грінченком десь у 1901-1902 роках «Програма з української, російської і зарубіжної літератури для Грінченко Насті» — дочки письменника. Вважаючи першочерговим принцип навчання рідною мовою, отже, й виховання насамперед на кращих зразках рідної літератури, Б.Грінченко, водночас, включив у цю програму щонайширший іноземний світ. Так, з російської літератури тут рекомендовано твори Жуковського, Фонвізіна, Крилова, Грибоєдова, Пушкіна, Рилєєва, Кольцова, Лермонтова, Толстого, Некрасова, Гончарова, Островського, Решетнікова, Успенського, Достоевського включно до оповідань новітніх на той час прозаїків Горького та Короленка. Цікаво, що за підручковий матеріал автор «Програми» радить статті про твори тих чи інших письменників, що належать тим же В.Белінському та М.Добролюбову (напр., статті про Пушкіна, «Коли ж прийде справжній день», «Промінь світла в темному царстві» тощо).

Не менш ґрунтовний список і з західних літератур: Гомер, Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан, Вергілій, Плавт, Теренцій, Данте, Сервантес, Лопе де Вега, Шекспір (рекомендовано всі його твори), Кальдерон, Корнель, Мольєр, Расін, Вольтер, Бомарше, Беранже, Гюго, Бальзак, Жорж Санд, Бернс, В.Скотт, Байрон, Шеллі, Діккенс, Лессінг, Гете, Гейне, Шіллер, Шпільгаген, Ауербах, Андерсен... Це тільки частина тієї літературної панорами, що розгорнута письменником — у вигляді прізвищ авторів та назв їхніх творів — на тридцяти шести аркушах.

Без перебільшення можна стверджувати, що у «Каталозі» зафіксовано найвидатніші злети естетичної думки, до яких завжди спрагло поривався сам Б.Грінченко. Нагадаємо, що власні його «університети» закінчилися для нього на п'ятнадцятому році життя, коли він за зв'язок з гуртком народовольців (конкретніше: за розповсюдження нелегальної літератури) був виключений з п'ятого класу Харківської реальної школи і потрапив до в'язниці. «Каталог» ще раз засвідчує, що Б.Грінченко, не здобувши офіційної освіти, став, однак, одним з найосвіченіших українських письменників свого часу.

У світлі сказаного набуває ясності й так зване письменникове «каганцювання». Так, каганцювати йому й справді доводилося, але не у в'їдливо-негативному емоційному осмисленні, а в, що називається, прямому: при світлі газової лампи письменник та його дружина упродовж тривалого часу читали своїм слухачам-селянам найвидатніші твори української і світової класики, перевіряючи, як простий народ ту класику сприймає.

Ось унікальний спогад про те, як «залпом», за шість з половиною годин, було прочитано в с.Олексіївці на Катеринославщині, де Б.Грінченко наприкінці 80-х — на початку 90-х років учителював, повість І.Франка «Захар Беркут» (розповідь іде від імені М. Загірньої): «Двадцяттеро людей сиділи в малій хаті, лампа раз-у-раз пригасала і доводилось одхиляти двері, що хоч трохи воздуха впустити (. . .). Люди все приходили і незабаром хата була повна. Декому не було місця сісти. Я сказала, що у їх заболять ноги.

— Це нічого: ми по черзі сидітимем.

І справді — вони чергувались (. . .). Я кілька разів казала, що, може, киньмо на завтра, але прохали читати:

— Ні, ні, читайте! Ви оддихніть трохи, а тоді таки читайте . . .

І тільки, як доходила я вже до останнього розділу, Савка сказав: — А може б, і справді завтра дочитали?

Але його зацитькали і попрохали дочитувати зараз».

У тому, що подібні читання впливали не лише на розвиток загальної культури селянської аудиторії, але й на її соціальне усвідомлення, переконують бодай дискусії з приводу драми Шіллера «Вільгельм Телль». Так, коли читець (Б.Грінченко) дійшов до місця, у якому Геслер повеліває кланятися його брилеві, один зі слухачів прокоментував це таким чином: «А каже ж, було, Ш. (прізвище місцевого управителя економії. — А.П.): палку поставлю і слухайсь, бо то все одно, що я». «Читання викликало надзвичайний інтерес, і всі боронили Телля».

Промовисті подібні факти! Сидячи в «глухому куті глухого царства», як висловився про нього М.Павлик, Б.Грінченко читає народів світову класику . . . Тим самим методом перевірки, як той або інший твір сприймає простий слухач, виробляє він і винятково цікаві рекомендації п'єс для народного репертуару. «Софоклову «Антигону» можна було б спробувати виставити, — радить він, для прикладу, — адже «її простий і всім зрозумілий зміст та артистична цілість виконання дають змогу на таку спробу». А далі письменник зазначає, що з Шекспіра він «узяв би» «Короля Ліра» і «Макбета», з Мольєра — «Скупого» і «Тартюфа», з Лессінга — «Емілію Галотті» та «Натана Мудрого», з Шіллера — чи не всі його п'єси, з Ібсена — «Підпори громадянства» і «Ворог народу» . . . «Сей реєстр, — підсумував літератор, — міг би бути побільшений в кілька разів, коли б я рекомендував твори до читання». Що ж стосувалося випадків, коли ту чи іншу річ неможливо було виставити для простого глядача через сценічні труднощі, то на думку Б.Грінченка, виправдано тут вдаватись і до певних скорочень, — мовляв, «ліпше показати народів хоч такого Шекспіра, ніж ніякого».

Вже з цього переконуємося, що ярлик «каганцювання» стосовно Б.Грінченка відбиває виключно фізичні умови існування, на які він був приречений. У духовному ж, світоглядному розумінні — і це повною мірою підтверджує «Каталог» — спостерігаємо дещо прямо протилежне: повсякчасну націленість письменника до висот вселюдської культури, його прагнення прилучити до останньої бодай ту аудиторію, на яку він мав змогу поширити свій вплив. Важливо, що в результаті всієї цієї роботи Б.Грінченко зібрав унікальний соціологічний, народознавчий матеріал, що ввійшов згодом до його відомої книги «Перед широким світом» (1907 р., з цього видання і взяті нами вищенаведені цитати). Яка, до речі, показова сама назва цієї першої в нашій культурі спроби дослідження соціології читача! «Перед широким світом», глибоко був переконаний письменник, не місце хуторянству, провінційній заскорузлості. Невипадково, переконавшись з власної практики в тому, як захоплено сприймають прості читачі Шевченка і Франка, Гоголя і Мільтона, Шіллера і Софокла, Б.Грінченко вступив у тривалу полеміку з прибічниками ліберально-народницького «чтива» «для народу». Якщо останній, стверджував він, бере близько до серця тих, кого щойно названо, «то чому б він не міг зрозуміти повістей Діккенса, В.Скотта, Бічер-Стоу, Еркмана-Шатріна, Віктора Гюго, Б.Б'єрсона або хоч деяких драм Шекспіра, Ібсена, Гауптмана?».

Про широту поглядів письменника (оперуємо тут переважно явищами красного письменства, хоча «Каталог» репрезентує нам літературу з багатьох галузей знань: історії, етнографії, мовознавства, соціології, психології, філософії, політичної економії . . .) свідчать не лише зібрані ним видання інших авторів, але й ті, які він писав чи видавав сам.

Кілька слів варто тут сказати про представлені у «Каталозі» книжки з заснованого Б.Грінченком у 90-х роках у Чернігові народного видавництва (правда, видавців — редакторів, коректорів, навіть бухгалтерів було лише двоє: письменник і його дружина). Дехто з літературознавців стверджував, нібито ця діяльність мала своєю метою видання низькосортної, зорієнтованої на невибагливі смаки літератури «для слуг». Однак подібні інкримінації стосовно цього першого на Україні народного видавництва спростовуються тим, що саме вдалося випустити Б.Грінченку в умовах жорстоких цензурних заборон. Це — сорок п'ять назв видань, загальним тиражем до двохсот тисяч примірників — ціла бібліотека! З-поміж видань цієї бібліотеки у «Каталозі» представлені твори Т.Шевченка, «Приказки» Є.Гребінки, «Побратим» і «Хто винен» Ю.Федьковича, «Байки» Л.Глібова, оповідання та вірші самого Б.Грінченка, збірки творів класиків української літератури «Криничка»

і «Вірна пара та інше», збірка пісень «Живі струни», збірка «Думи кобзарські», оповідання М.Загірньої «Орлеанська дівчина Жанна д'Арк» і «Як вигадано машиною їздити» (про Стефенсона), ряд книжечок, що знайомили з життям інших народів, зі способами порятунку від епідемічних хвороб тощо. Крізь цензурні рогатки письменник зумів провести навіть збірку П.Грабовського «Кобза», що стала одним з найкращих видань чернігівського серіалу.

Недарма прогресивна спрямованість чернігівського видавництва була відзначена багатьма видатними сучасниками. «Симпатичне видавництво», що заслуговує уваги вже тим, що «одна людина потрафить довести видавництво до такого числа книжечок при знаних обставинах українського слова в Росії»¹⁰, — так відгукнувся про нього в одній з рецензій В.Гнатюк. «Що-небудь написати» «для Ваших народних виданнів» обіцяв Б.Грінченкові П.Грабовський, хоч і не здійснив цей намір. Численні позитивні відгуки про видавничі заходи письменника знаходимо в листах М.Коцюбинського. А І.Франко схильний був навіть вважати, що організація Б.Грінченком чернігівського видавництва взагалі є «найважливішою його заслугою». «... Хоч як немилосердно нівечила їх (популярні книжки. — А.П.) цензура, — писав він у статті «З останніх десятиліть ХІХ в.», — забороняючи все, що тільки було ліпше, нав'язне свободнішим духом, та все-таки заборонити було годі. Українські брошурки розходилися сотками, тисячами, а з тим ішло в народ не тільки реальне знання пізніх життєвих справ, але також те розуміння, що українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки, й до науки»¹¹.

Зауважимо для повнішої характеристики, що видавничі заходи Б.Грінченка були своєрідним продовженням його педагогічної діяльності. Як зізнавався він, «хотів би я написати стільки книжок для народу, (...) щоб з них міг читач здобути елементарну загальну освіту». По суті, була це відчайдушна і, як бачимо, небезуспішна боротьба письменника за волю і престиж українського слова, за зняття з нього заборон. Не можна при цьому не звернути уваги, що наполегливо стукав Б.Грінченко саме в ті двері, які особливо міцно тримала закритими цензура. Йдеться про його боротьбу за видання перекладів з інших літератур, творів для дітей, науково-популярних розвідок українською мовою. Зрозуміло, що в більшості з представлених у «Каталозі» Грінченкових видань є своя видавнича і цензурна історія. Практикувалася, наприклад, система подачі рукописів з різних місць і від різних людей у сподіванні, що таки десь рукопис «проскочить» (йшлося про видання, зміст яких порушував приписи циркуляру 1876 року). Часто застосовувався

«маневр» скарг-«прошень» на адресу найвищих інстанцій («до міністра і навіть до царя» треба доходити, навчав Б.Грінченко М.Коцюбинського).

Ось, скажімо, «Робінзон Крузо» Д.Дефо. Ця безневинна переробка, що стала, між іншим, першою книжкою, з якою самостійно спізнався малий Максим Рильський, «проскочила» цензуру — завдяки наполегливості і винахідливості Б.Грінченка — лише за п'ятим заходом . . . Який це промовистий символ того, в яких несприятливих і важких умовах велася в часи Б.Грінченка (і ним самим, зокрема) боротьба за видання і популяризацію світової класики! З глибини переконань письменника зародилося у нього майже афористичне формулювання: «Та всяка справа культурна тільки тоді буває певна і міцна, коли вона (. . .), зростаючи на рідному ґрунті, живиться живущим духом з великої скарбниці духовних здобутків народів усього світу»¹².

Невипадково Б.Грінченко так наполегливо закликав «кожного, хто знає чужоземні мови і вміє писати», перекладати з західних літератур. Як переконував він, обсяг ідей, що посувають наперед людськість, не вичерпується межами й сьогочасного життя рідного народу, а тому — «не обмежуйтеся (. . .) однією українською літературою, а дайте йому (народу. — А.П.) багато, багато українських перекладів із мирової сокровищниці»¹³.

Сам Б.Грінченко почав власну перекладацьку діяльність з творів російської літератури, переклавши поезії в прозі І.Тургенєва, ряд віршів О.Кольцова, О.Пушкіна, О.Плещєєва, А.Майкова, Я.Полонського, «Вогники» В.Короленка. Пізніше взявся він за переклади й зі світових літератур, причому, як видно з позицій «Каталога», досить активно. Варто тут зазначити: письменник мав високу репутацію авторитетного знавця цієї справи. Що це так засвідчує такий факт: маловідомий сьогодні літератор І.Липа пропонував у 1894-му році Б.Грінченку, аби той взяв на себе координуючу функцію щодо здійснення перекладів українськими літераторами. Мовляв, «тут треба такої людини, щоб у неї уся література була, як на долоні (. . .) словом, треба Чайченка»¹⁴.

За спогадами друзів, Б.Грінченко «вільно обертався» з рядом слов'янських мов, з німецькою, французькою. В останні роки він активно вчив мову італійську (навіть укладав українсько-італійський словник) та мав намір — вже заради того, аби в оригіналі читати Ібсена, творчість якого дуже любив, — вивчити норвезьку. Мав він і особисті зв'язки з деякими представниками інонаціональних літератур — з відомим чеським літератором Ф.Ржегоржем, перекладачем Ф.Главачеком. Все це позначилося на характері бібліотеки Б.Грінченка, в якій, крім вітчизняних, бачимо й багато зарубіжних видань різними мовами.

Особливо приваблювали Б.Грінченка класики німецької літератури Шіллер і Гейне. З творів першого, котрого він ніжно називав «коханим німцем», Б.Грінченко переклав драми «Вільгельм Телль» («Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гарного переклада в перекладній літературі українській я не знаю...»), — писав про цю працю письменника М.Коцюбинський і «Марія Стюарт», «Як землю ділено», а також почав перекладати «Дон Карлос»; другий, котрого він називав «одним з найбільших ліриків у світовій літературі і одним з найпалкіших літературних борців за визволення знедолених», представлений кількома десятками поезій, в тому числі знаменитим циклом «Північне морє». Ще з німецької літератури упродовж усього життя цікавив Б.Грінченка Гете, чия балада «Лісовий цар» у відтворенні письменника стала однією з вершин усього українського перекладацтва дожовтневого часу та й, на визнання дослідників, лишається неперевершеною і сьогодні. Крім «Лісового царя», письменник переклав з Гете «Наслідкування античних форм» та здійснив спробу (незакінчену) відтворити по-українськи найвидатнішу його річ — «Фауст». Кількома творами представлені у перекладацькому доробку Б.Грінченка також В.Гюго, Байрон, Топеліус...

Бурхливу перекладацько-видавничу діяльність Б. Грінченко розвинув в останні роки життя, коли він очолював київську культурно-просвітню організацію «Просвіта». Найактивніше її діяльність виявилася у таких напрямках, як організація видавничої справи (до чернігівських видань науково-популярних книжок тепер додалося ще тридцять шість — всі вони представлені у «Каталозі»), вечорів і спектаклів (головою артистичної комісії «Просвіти» була Леся Українка), читання рефератів, збір коштів на різні заходи загальнонаціонального характеру (наприклад, було зібрано чималу суму на пам'ятник Т.Шевченку), заснування бібліотек тощо.

Особливо великого значення надавав письменник укомплектуванню «Просвітою» змістовної народної бібліотеки, що стало для нього однією з найулюбленіших справ: не цурався він переносити пакунки з книжками та розставляти їх на полицях, сам писав каталожні картки. Так виникла одна з найкращих українських бібліотек, якій Б.Грінченко домагався надати статусу публічної.

В умовах цензурних послаблень київська «Просвіта» видала й цілу бібліотеку творів світової літератури. Не може не захоплювати те, що творцем цієї бібліотеки був невеличкий гурт ентузіастів — це, в першу чергу, сам Б.Грінченко, його дружина і дочка. Ось неповний перелік творів, які були перекладені цією напрочуд дружньою родиною (в усіх

випадках Б.Грінченко здійснював редагування перекладів): «Візник Геншель» і «Перед сходом сонця» І.Гауптмана, «У золотих кайданах» О.Мірбо, «Рідний край» В.Сарду, «Забавки» А.Шніцлера — переклади Б.Грінченка; «Серце» С.Амічіса — переклад Б. і М.Грінченків; «Підпори громадянства», «Ворог народу», «Примари», «Нора» Г.Ібсена, «Мірандоліна» К.Гольдоні, «Казки» Г.Андерсена, «Пригоди Тома Соєра» і «Пригоди Гека Фінна» М.Твена — переклади М.Загірньої; «Гедда Габлер», «Жінка з моря», «Росмерсгольм» Г.Ібсена, «Дочка Ліліт» А.Франса, «Мрії та сни» О.Шрейнера, «Огні Іванової ночі» Г.Зудермана, «Анатоль Франс» Г.Брандеса — переклади Насті Грінченко... Суха інформація про ці видання у «Каталозі» здатна розповісти про справжній перекладацький подвиг родини Б.Грінченка!

До речі, те, що з-поміж цього вражає великого списку перекладів (а здійснені вони були всього за якихось три-чотири роки) так щедро представлена драматургія, дістає своє пояснення у листі Б.Грінченка до Панаса Мирного від 3.11.1908 року: «Що наше письменство треба збагачувати перекладами кращих творів світових письменників, — про це нема чого й казати. Так саме цілком зрозуміло, що нашому театрові треба дати якомога швидше світовий репертуар, щоб театр цей, ставши нарешті на той ґрунт, на якому стоять театри інших народів, міг розвинути в повній мірі і зробитися рівноправним членом у великій сім'ї національних театрів. Оці дві причини найбільше й примусили мене подбати про переклади драм»¹⁵.

Як вже зауважувалося, великий інтерес складає «Каталог» в плані простеження напрямів світоглядної еволюції письменника. В цілому час придбання ним тих чи інших книжок підтверджує розширення світоглядних засад, наростання інтересу до суспільної думки доби.

Зупинимося тут лише на одному питанні — на посиленому інтересі письменника до політичної літератури, що спостерігається з кінця 90-х і особливо у 900-і роки й зафіксоване у «Каталозі». Прокоментувати ці світоглядні зрушення Б.Грінченка допомагають його листи. Так, своїй сестрі Аполлінарії з приводу роману Ф.Шпільгагена «Один у полі не воїн» він писав: «Тебя удивляет, что немецкие рабочие могли понимать Лео и читать брошюры? Нет ничего удивительного: немецкие рабочие гораздо выше наших по развитию. В настоящее время они составили в Германии целую громадную партию (социал-демократов), (...) имея своими вождями талантливых и умных людей»¹⁶. А в листі до В.Гнатюка у грудні 1905 року, висловлюючи йому вдячність за надіслання праці А.Бебеля «Патріотизм та інтернаціоналізм», він писав: «Коли б Ви знали ще які цікаві статті про національне питання, а надто соціалістичних

авторів, — прошу порекомендувати мені»¹⁷. У статтях та записниках літератора знаходимо виписки також з праць Ж.Жореса, Ф.Лассала, К.Каутського, інших діячів.

Водночас ставлення Б.Грінченка до «модних» соціалістичних теорій відзначалося критичністю, і то, найперше, з причини недооцінювання чи й цілковитого ігнорування їх авторами ваги національного питання. Показова щодо цього нотатка в одному з записників: «Ще й досі так стоїть як сказано було в К[арла] М[аркса]: пролетаріят не має р[ідного] к[раю].» Прочитавши ці слова з «Маніфесту Комуністичної партії», Б.Грінченко тут таки акцентує власну думку з цього приводу: «Але він (пролетаріят. — А.П.) хоче його здобути!»¹⁸. У цій ремарці — вияв глибинної принципової полеміки письменника з марксистськими постулатами, його незгоди з їх космополітичним характером. Кожен народ, в тому числі й український *має право* на свій рідний край, на його державну незалежність, — таким було непохитне переконання Б.Грінченка, зміцнюване ним упродовж всього життя.

За «Каталогом», дарма, що він не відбиває всі книжкові зацікавлення письменника (зрозуміло, що ряд заборонених видань сюди просто не ввійшов), і можна скласти конкретніше уявлення про його загальне світоглядне прямування, про непрості шляхи тогочасної української літератури до засвоєння естетичних і політичних ідей часу.

Характеризуючи особистість Б.Грінченка, один з його сучасників знайшов для нього поетичне порівняння: він — немов ліванський кедр, що височів над рідним краєм. У прикладанні до заповненого цілком конкретною, прозово-повсякденною працею життя Б.Грінченка подібна аналогія видається надто романтичною, та слушність у ній є. Як і той ліванський кедр, письменник почувався вартовим свого краю — його духовності, культури (був у нього і такий псевдонім — Вартовий), а вершини потребував вже тому, щоб мати змогу охоплювати своїм зором всю Україну — ліво- й правобережну, щоб якомога повніше, як сам казав, «відчувати і заспокоювати найрізніші народні потреби».

Одним з яскравих свідчень світоглядних, естетичних, художніх і наукових висот Бориса Грінченка і є цей «Каталог» його бібліотеки, що вийшов до 125-річчя від дня народження письменника.

¹ Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1981. — Т. 50. — С. 306.

² Гравовський П. Збір. творів: У 3 т. — К., 1960. — Т. 3. — С. 295.

³ Коцюбинський М. Твори: У 6 т. — К., 1961. — Т. 6. — С. 453–454.

-
- ⁴ Над могилою Бориса Грінченка. — К., 1910. — С. 121.
- ⁵ Білецький О. Збір. творів: У 5 т. — К., 1965. — Т. 2. — С. 592.
- ⁶ Грінченко Б. Твори: У 2 т. — К., 1963. — Т. 1. — С. 597–598.
- ⁷ Там само. — С. 598.
- ⁸ Там само. — С. 597–598.
- ⁹ Радуга. — 1963. — № 12. — С. 161.
- ¹⁰ Літературно-науковий вісник. — 1899. — Т. 8. — Кн. 12. — С. 120.
- ¹¹ Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1981. — Т. 41. — С. 513.
- ¹² Грінченко Б. Твори: У 2 т. — К., 1963. — Т. 1. — С. 588.
- ¹³ Грінченко Б. Читатели из народа о произведениях И.С.Левитского // Полтавщина. — 1905. № 42.
- ¹⁴ Відділ рукописів ЦНБ АН України. — Ф. Ш. — Од. зб. 38459. Чайченко — псевдонім Б. Грінченка.
- ¹⁵ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України. — Ф. 5. — Спр. 553.
- ¹⁶ Неизвестные письма Б. Д. Гринченка // Радуга. — 1963. — № 12. — С. 161.
- ¹⁷ Джерела творчих взаємин. Подали І. Пільгук, В. Яременко // Жовтень. — 1963. — № 12. — С. 135.
- ¹⁸ Нова громада. — 1906. — № 2. — С. 108.